

УДК 711.11

Габрель Микола

ВЕЛИКІ МІСТА В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНИ: РОЛЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Злам ХХ–ХХІ ст. характеризується безсистемними змінами як у глобальному масштабі, так і в окремих країнах. Перетворення відбуваються і в Україні та охоплюють політичну, економічну й соціальну сфери суспільного життя. В урбанізованій системі держави активізувався процес субурбанізації великих міст та метрополізації урбанізованих просторів, змінюються форми власності та господарювання, а також механізми управління розвитком міст.

Сучасні проблеми міст та просторової організації містобудівних систем в Україні досліджують, окрім автора статті, В. Вадимов, Ю. Білоконь, М. Дьомін, Ш. Ібатулін, Є. Ключніченко, А. Осітнянко, А. Плешкановська, Г. Фільваров [1-9; 12]. Проте роль міст у територіальних системах держави та їх вплив на ефективність функціонування регіонів у певних політичних та соціально-економічних умовах розкрито недостатньо. Склалася ситуація, коли ще не сформувалося нове містобудівне мислення, а урбаністи–практики діють за давно застарілими правилами. На це вказує аналіз оновленої містобудівної документації та матеріалів просторового розпланування, що виконані в останнє десятиліття.

Отож автор ставить за *мету* дослідити роль великих міст у структурі регіонів України, визначити їх вплив на ефективність використання просторового потенціалу територій та обґрунтувати шляхи гармонізації таких відносин. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні *завдання*:

- охарактеризувати стан урбанізації в Україні та визначити роль великих міст у системі міського розселення держави;
- оцінити просторовий потенціал розвитку регіонів України як показник рівня просторової організації;
- аргументувати методики оцінки впливу великих міст на ефективність функціонування регіонів;
- оцінити роль великих міст у потенціалі розвитку регіонів України та визначити закономірності їх впливу на ефективність його використання;
- обґрунтувати рекомендації для адміністративно-територіальної реформи України, оновлення схем розпланування регіонів та організації урбаністичної політики в державі.

Методологія дослідження. Визначення ролі великих міст у державі відбувається шляхом багатовимірного порівняльного аналізу основних показників великих міст з показниками відповідних адміністративно-територіальних утворень (облас-

тей). Автором розроблена модель п'ятивимірного векторного простору “людина – функція – умови – геометрія – час”, що отримала назву “ПРОГРЕС” (ПРОсторова Гармонізація РЕгіональних Систем) [3]. Така модель видається придатною для вирішення зазначених завдань.

Кожен з п'яти вимірів простору містить певну множину кількісних і якісних характеристик. Структуризація простору є одним з перших кроків аналізу, результати якого дають необхідну інформацію для вирішення окреслених завдань. Зокрема, відповідно до комбінаторного аналізу, в структурі п'ятивимірного простору можна виокремити 31 поєднання чинників: 5 одномісних (людина, функція, умови, геометрія, час), 10 парних (людина – функція, людина – умови, функція – умови і т.д.), 10 потрійних (людина – функція – умови, людина – геометрія – час тощо), 5 чотиривимірних і одне п'ятивимірне, що охоплює увесь багатогранний простір. Така структуризація дає можливість достатньо повно оцінити наявний потенціал розвитку міст та регіонів, виявити дефекти, диспропорції та невідповідності, налагодити внутрішні й зовнішні зв'язки елементів простору. Зупинимось детальніше на характеристиках окремих складових простору та їх зв'язках з процесами розвитку територіальних систем.

1. Систему міського розселення України, великі міста та їх просторову організацію охарактеризовано відповідно до обґрунтованої моделі. В Україні налічується 1363 міських поселення (міст та селищ міського типу, які згідно з класифікацією віднесені до міських поселень). Серед них 106 міст з населенням понад 50 тис. мешканців; 5 міст з населенням понад 1 млн (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса); 6 – від 500 тис. до 1 млн (Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг, Маріуполь, Миколаїв, Луганськ), 22 – від 200 до 500 тис., 17 – від 100 до 200 тис., 56 міст з населенням від 50 до 100 тис. мешканців. Об'єктом аналізу автора являються міста з населенням понад 300 тис. осіб, яких в Україні 18 (табл. 1).

В Україні продовжується процес урбанізації. За останні десять років чисельність сільського населення зменшилася на 1 млн осіб [11, с. 131], відсоток міського населення складає 67%. Мережа міських поселень має поліцентричний характер, виділяється 19 сформованих агломерацій з чисельністю понад 16 млн осіб (46,8% всього міського населення). Наведемо деякі з них: поліцентричні – Донецько-Макіївська, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська, Горлівсько-Єнакіївська; моноцентричні – Київська, Харківська, Одеська, Краматорсько-Слов'янська, Львівська, Криворізька.

У великих містах концентрується основний економічний потенціал України, зосереджуються виробничі та невиробничі фонди. Тут вигідно вирізняються міста Київ та Дніпропетровськ, де обсяги реалізованої продукції та інвестицій в оновлений капітал у розрахунку на одного мешканця значно перевищують ана-

логічні показники для інших великих міст держави. Зокрема цей показник складає 9,3 тис. грн на одного мешканця в Києві; 5,3 тис. – у Дніпропетровську, тоді як у Макіївці – 1,3 тис. та 2,0 тис. – в Харкові. За показниками іноземних інвестицій (млн дол. США) названі міста також домінують серед інших великих міст: у Києві за 2007 р. вони становили 5538,2 млн дол. США, у Дніпропетровську – 1186,9, а у Харкові – лише 0,5 млн дол. США, у Севастополі – 0,1, в Херсоні – 4,3 млн дол. США.

Житловий фонд великих міст за станом на 01.01.2007 р. склав 261,4 млн м кв. Житлова забезпеченість населення щорічно зростає, але низькими темпами. За 2007 р. введено в експлуатацію загальної площі житлових будинків на одного мешканця в Києві – 0,5 м кв, у Чернігові – 0,02 м кв. Житловому фонду великих міст притаманний високий ступінь благоустрою – обладнання центральними системами водовідведення, каналізації, центрального опалення та гаряче водопостачання.

У великих містах з різною динамікою відбуваються також процеси приватизації. Так, надходження коштів від приватизації в 2006 р. склало в Києві 514,5; у Харкові – 61,8 млн грн. У схожих між собою за кількістю мешканців містах Львів та Кривий Ріг показники, відповідно, становили 115,4 та 22,7 млн грн. Надходження складаються як від продажу об'єктів приватизації, так і від приватизації землі. У Києві всі 100% надходжень – від продажу об'єктів приватизації, тоді як в Одесі (40%), Запоріжжі (48,9%) та Чернігові (40,8%) переважають надходження від приватизації землі.

Просторову організацію великих міст можливо описати геометричними характеристиками, функціональною структурою та умовами розміщення. Територія великих міст суттєво різниться: Вінниця – 6,1 кв км; Донецьк – 358; Дніпропетровськ – 396; Запоріжжя – 330; Київ – 824; Луганськ – 284; Миколаїв – 121; Одеса – 136; Львів – 155 кв км. Великі міста порівняно з малими в нинішніх умовах перебувають у стані глибокої екологічної кризи, перевантажені малоефективними виробничими об'єктами, мають гостріші транспортні та інші проблеми. Особливо важка ситуація склалася у великих містах Придніпровсько-Донецького економічного регіону.

Виникнення надвеликих міст та міських агломерацій в Україні – процес штучний, продиктований економічними вигодами концентрації промисловості, та не пояснюється природно-господарськими умовами історично складеного розселення в державі. Україна характеризується відносно однаковими щодо комфортності проживання умовами, і при існуючій території держави та кількості її мешканців перспективними є середні міста при збільшенні рівномірності їх розміщення по території.

Таблиця 1

Просторова організація великих міст

№	Місто	К-сть мешканців на 1.01.2007 р., тис. чол.	Природний рух насе- лення у 2006 р. на 1000		Рівень зареєстрованих безробітних, %	Потреба у працівниках, чол.	Доходи населення (се- редньомісячна зар- плата), грн	Інвестиції в житлове будів- ництво, млн грн	Введено в експлуат. заг. площі житл. буд. на одного мешканця	Заг. площа житлових при- міщ., тис. кв. м	Дошкільні за- клади освіти		Середні навчальні заклади	
			чол.	природн. дит. приріст/смерт.							к-сть	охоплення дітей, %	к-сть	число учнів, тис.
1.	Київ	27181,0	-0,7	8,1	0,4	32352	1729,0	5548,3	0,5	55794,3	670	--	534	248,5
2.	Харків	1461,2	-4,8	7,0	0,7	9627	1026,8	669,7	0,2	29744,0	206	33,0	235	123,7
3.	Дніпропетровськ	1039,5	-5,7	8,9	0,6	7365	1124,0	472,3	0,2	21226,6	188	26,3	175	90,7
4.	Одеса	1000,6	-5,6	9,6	0,3	3119	1072,1	1249,0	0,5	18279,2	147	21,0	174	89,5
5.	Донецьк	988,2	-6,7	9,9	0,7	9383	1273,9	417,4	0,2	19981,9	177	21,9	169	79,1
6.	Запоріжжя	790,1	-5,9	7,3	0,7	5118	1222,4	137,8	0,1	15902,7	139	20,9	130	71,1
7.	Львів	735,5	-1,5	5,2	3,0	3101	1034,9	451,5	0,2	14066,8	106	16,8	149	78,1
8.	Кривий Ріг	687,3	-8,0	12,6	1,7	3966	1346,4	37,8	0,1	16564,5	145	20,0	152	71,5
9.	Миколаїв	507,4	-5,6	5,7	0,8	1118	1066,7	91,7	0,2	10593,9	77	13,0	94	48,3
10.	Маріуполь	477,6	-7,3	9,3	--	30058	1538,7	71,2	0,1	9812,0	92	13,1	77	40,5
11.	Луганськ	446,1	-5,8	1,4	0,6	26641	985	85,1	0,1	9440,4	56	10,3	73	39,1
12.	Макіївка	369,8	-9,7	10,6	1,4	5686	1018,7	26,4	0,1	4886,9	82	8,0	82	31,3
13.	Вінниця	365,1	-0,1	6,4	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
14.	Сімферополь	339,6	-4,9	10,5	0,7	1690	1134,0	0,9	0,2	7175,7	53	10,1	62	38,6
15.	Севастополь	340,0	-5,2	6,4	0,6	3000	1004,5	171,6	2,4	7824,0	85	11,1	74	35,0
16.	Херсон	312,4	-5,4	5,5	1,5	828	902,5	262,3	0,2	7998,4	71	10,7	70	36,2
17.	Полтава	306,2	-5,0	9,3	1,5	1222	1109,7	205,9	21,4	6260,7	55	8,4	53	29,3
18.	Чернігів	300,0	-4,4	10,9	1,4	19465	896,0	144,5	00,2	5820,0	56	9,2	51	28,7

Характеристика великих міст та областей України виконана за матеріалами „Основні соціально-економічні показники міст за 2006 рік”. – К. : Асоціація міст України та громад, 2007. – 153 с.

Закінчення табл. 1

№ з/п	Медичне обслуговування, населення, на 1000 осіб		К-сть злочинів, зареєстрованих у організаціях внутрішніх справ на 1000 чол.	Обсяг реалізованої промисл. продукції, млн грн	Інвестиції в основний капітал у 2006 р.		Іноземні інвестиції, млн дол. США	Доходи бюджетів міст 2006 р. у розрахунок на одного мешканця, грн	Надходження коштів від приватизації в 2006 р. у відсотках від:		Загальна площа земельних масивів та насаджень на одного мешканця, кв м
	к-сть лікарів	к-сть ліжок			всього, млн грн	на одну особу			продажу об'єктів приват.	приват. землі	
1.	6,5	10,7	10,4	23837,7	24857,6	9,3	5538,2	3707,5	100,0	--	215
2.	8,4	12,7	10,12	13135,2	4333,5	3,0	0,5	1034,7	83,7	16,3	105,6
3.	3,9	8,0	4,45	24203,4	5468,3	5,3	1186,9	1290,5	77,8	22,2	146,8
4.	7,8	11,9	10,1	4993,5	3784,0	3,8	422,1	1382,5	60,0	40,0	10,0
5.	4,1	6,9	10,6	16016,1	4294,4	4,3	436,9	1833,9	100,0	--	15,0
6.	4,5	5,9	19,8	30469,6	2635,1	3,3	547,0	1451,3	51,1	48,9	173,8
7.	11,9	15,9	6,5	6016,4	3229,4	4,3	307,1	967	71,5	28,5	54,0
8.	4,1	9,0	14,1	26510,2	2305,7	3,3	941,9	1925,8	99,0	1,0	23,5
9.	5,4	13,4	11,0	5598,3	1675,0	3	88,0	1031,1	--	--	--
10.	3,3	8,4	13,1	30513,2	2384,5	4,8	67,3	1456	80,0	20,0	20,6
11.	4,0	6,9	8,1	5458,6	1031,5	2,1	44,1	1060,6	68,6	31,4	193,2
12.	3,6	7,3	11,0	6657,8	521,7	1,3	106,9	1151,6	100,0	--	16,5
13.	--	--	--	--	--	--	--	1131	--	--	--
14.	4,4	4,8	9,3	2721,9	1256,4	3,5	19,6	1581,1	100,0	--	47,6
15.	5,2	9,1	12,3	1499,3	835,0	2,2	0,1		--	--	91,4
16.	2,9	4,5	10,3	--	703,9	2,0	4,3	1279,5	62,5	37,5	14,1
17.	3,7	4,5	13,2	4837,8	1710,4	9,3	41,2	1380,8	64,6	35,4	1-8,0
18.	3,5	5,6	7,6	2464,4	654,3	3,0	27,8	1094,8	59,2	40,8	20,7

З приводу окремих вимірів характеристики великих міст України варто відзначити: стосовно людського виміру спостерігаються тенденції старіння, еміграції, зменшення зайнятості, особливо у промисловості. Функціональна складова потенціалу, виражена масштабами діяльності, галузевою структурою та технологічним рівнем, характеризується вищими показниками. Однак динаміка погіршень названих показників значно вища не тільки в загальному обсязі промислової продукції, але й у розрахунку на особу. Абсолютні результати діяльності досягаються ціною ресурсомістких технологій та високих екологічних навантажень.

2. Характеристика областей України згідно з визначеною системою критеріїв. Україна відповідно до Конституції поділена на 24 адміністративні області та Автономну Республіку Крим. Одинадцять адміністративних областей не мають у структурі міст з кількістю мешканців понад 300 тис. осіб – Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька. Донецька має на своїй території три великих міста (Донецьк, Макіївка, Маріуполь); Дніпропетровська та АРК, відповідно, по два – Дніпропетровськ, Кривий Ріг; Сімферополь і Севастополь. У решті областях великі міста є їх центрами: Вінницька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Черкаська (табл. 2).

Адміністративно-територіальним одиницям України властиві значні відмінності характеристик. Так, найбільша за площею Одеська область (33,2 тис. кв км) перевищує найменшу – Чернівецьку (8,1 тис. кв км), більш ніж у чотири рази. Індекс розмірів областей як відношення їх площі до середнього показника по Україні перебуває в межах від найменших – Чернівецька (0,3), Івано-Франківська (0,5) до найбільших – Одеська (1,4), Дніпропетровська, Харківська та Чернігівська (по 1,3). Диспропорції спостерігаються і в кількості населення. Промислово розвинуті області характеризуються вищою кількістю мешканців, причому максимальна кількість населення є у Дніпропетровській, Донецькій та Луганській, Львівській, Одеській і Харківській областях. Спостерігається різниця в 4-5 разів за кількістю мешканців. Число сільських районів у Вінницькій та Харківській областях більша, ніж у Чернівецькій та Івано-Франківській у 2,1 рази. На один сільський район Івано-Франківської та Тернопільської областей припадає понад 30 сільських рад, тоді як по Луганській та Дніпропетровській – лише 11-12.

Непропорційним є показник кількості міст, де він коливається від 9 до 51 міста на область. Традиційно промислові регіони вирізняються більшою кількістю міст. Подібна ситуація спостерігається і стосовно селищ міського типу, де 302 з 801 селищ зосереджені в промислових областях сходу України – Донецькій, Луганській та Харківській. Інша картина стосовно кількості сільських рад: від 202-х у Луганській до 662-х у Вінницькій областях, найбільше їх число при-

падає на західні і центральні регіони, а найменше – на східні та південні. Важливим для характеристики областей є відношення величини регіонального центру до другого за кількістю мешканців міста регіону. Різниця величезна, зокрема: Харків і Лозова – у 16 разів; Київ і Біла Церква – у 12 разів; Одеса та Ізмаїл – в 11 разів. Найменшим є показник для Закарпатської області, де він становить 1,4 рази (Ужгород і Мукачево).

Система міського розселення в Україні має чітку адміністративно-територіальну ієрархію. Столицею держави є місто Київ, яке займає зручне геометричне положення в структурі її територій, у тому числі і в транспортному відношенні – тут сходяться основні залізничні та автомобільні магістралі. Київ – найбільший річковий порт в Україні. Столиця держави розташована на приблизно однаковій віддалі - до 700 км залізницею - від крайніх регіональних центрів – Сімферополь (на півдні), Ужгород (захід), Луганськ (схід). Шосейними шляхами ця відстань складає до 1000 км.

Важливим для характеристики системи розселення держави є коефіцієнт концентрації населених пунктів у межах регіонів, щільність міського населення та частка урбанізованих територій. За розрахунками Ш. Ібатуліна [5, с. 116], найвищою є концентрація населених пунктів у Донецькій, Луганській та Львівській областях; високою – в Київській; середньою – у Дніпропетровській та Тернопільській, а в інших 18 областях та АР Крим вона порівняно низька.

Зазначений автор також зазначає, що тільки 13% території країни мають щільність населення вищу за середню по Україні (тобто більшу за 80 осіб кв км), і на 36% території частка населених пунктів перевищує аналогічний показник по Україні [там само, с. 113]. Усі центри регіонів належать до великих міст України, причому для п'яти з них число населення перевищує один млн мешканців: Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Одеса, Харків. Ще в трьох центрах проживає більш ніж по 500 тис. мешканців – Запоріжжя, Львів, Миколаїв. Найменше осіб проживає у чотирьох обласних центрах, де їх кількість трохи більша за 200 тис., – Ужгород, Тернопіль, Луцьк, Рівне.

Потенціал розвитку регіонів формують: ресурсні умови, зокрема розміщення в надсистемі, а також людський вимір; функціональна складова; геометричні характеристики та історико-культурна складова. Центр тяжіння господарської активності зміщений до сходу від геометричного центру держави. Рівні індустріалізації та урбанізації для різних регіонів держави неоднакові, що не варто, однак, трактувати як недолік системи розселення, оскільки регіони суттєво відрізняються містоутворювальними умовами. Характерно також, що найбільш урбанізовані області мають найнижчий рівень заселення сільської місцевості. Результати економічної діяльності оцінюємо за фінансовими показниками господарювання окремих функціональних складових.

Таблиця 2

Просторова організація територіальних одиниць

Назва	Райони	Всього міст	Селищ. міського типу	Сільські населені пункти	К-сть населення на 1.01. 2006 р., осіб	У працездатн. віці, % до всього населення	Природний приріст населення на 1000 мешканців, 2006 р.	Міграція населення у 2006 р.		Рівень зареєстрованого безробіття, %	Середньомісячна номінальна зарплата займаних працівників
								сальдо міграції міжнародної	сальдо міграції між державної		
Україна	490	458	886	28540	46749170	60,6	-6,4	--	14245	3,1	1041
Автономна республіка Крим	14	16	56	950	1975070	61,8	-5,3	--	2726	2,9	952
області											
Вінницька	27	18	29	1466	1694486	56,9	-7,7		479	4,3	793
Волинська	16	11	22	1054	1037701	58,8	-1,8	-2555	-361	4,0	773
Дніпропетровська	22	20	46	1438	3443866	60,8	-7,5	-153	148	2,4	1139
Донецька	18	52	131	1121	4610039	60,9	-9,2	1498	680	1,9	1202
Житомирська	23	11	43	1620	1330818	57,4	-8,0	-1103	-81	4,3	793
Закарпатська	13	11	19	579	1242614	60,9	0,5	-2279	-719	3,4	868
Запорізька	20	14	23	918	1860242	61,0	-7,2	-1533	436	3,0	1091
Івано-Франківська	14	15	24	765	1386221	59,2	-1,9	-1269	-79	4,1	923
Київська	25	26	30	1127	1757975	59,8	-8,0	-910	562	2,5	1058
Кіровоградська	21	12	26	1010	1060763	57,8	-8,8	897	-76	4,6	819
Луганська	18	37	109	782	2404507	61,4	-9,5	-4681	-1036	2,3	1022
Львівська	20	44	34	1850	2558759	60,2	-2,9	-3450	-280	3,4	923
Миколаївська	19	9	17	894	1218909	61,0	-6,2	-963	440	4,2	955
Одеська	26	19	33	1135	2391180	61,1	-5,8	-646	7830	2,1	966
Полтавська	25	15	21	1826	1547021	58,7	-9,3	-533	148	4,4	961
Рівненська	16	11	16	1000	1155419	59,1	-0,3	4	-577	5,2	888
Сумська	18	15	20	1491	1224150	59,6	-10,1	-1230	46	4,0	857
Тернопільська	17	18	17	1021	1108875	58,0	-4,4	-2629	-76	6,6	727
Харківська	27	17	61	1682	2813380	62,5	-7,6	-1753	655	2,6	974
Херсонська	18	9	31	656	1125026	60,7	-5,7	3931	-2	4,0	800
Хмельницька	20	13	24	1415	1370279	57,6	-7,3	-2996	33	3,7	792
Черкаська	20	16	15	824	1337835	57,6	-9,4	-2015	253	5,2	846
Чернівецька	11	11	8	398	905099	59,3	-2,3	-1178	-166	4,9	819
Чернігівська	22	15	30	1489	1159910	56,8	-13,0	371	34	3,8	790
міста											
Київ	--	1	--	--	2651917	66,7	-0,7		2777	0,4	1729
Севастополь	--	2	1	29	377109	62,5	-5,0	23914	451	0,8	1005

Закінчення табл. 2

№ п/п	Введення в експлуатацію житлової площі, м ²		К-сть осіб, які навчаються у ВНЗ, тис. осіб		К-сть хворих на туберкульоз (діагноз встановлено у 2006 р. вперше, на 100 тис. нас.)	Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в 2005р., грн	Обсяги експорту товарів у 2006 р., млн дол. США	Обсяги імпорту товарів у 2006 р., млн дол. США	Прямі іноземні інвестиції в регіоні у 2006 р., млн дол. США	Прямі інвестиції з регіону в економіку інших країн у 2006 р., млн дол. США
	всього	у т.ч. в сільській місцевості	I-II рівні	III-IV рівні						
1	8628		468,0	2318,6	83,4	9372	38368,0	45038,6	21986,0	221,5
2	370	1919	11,2	58,9	85,1	6460	400,1	228,3	577,4	0,2
3	379		17,7	40,3	61,6	5966	403,7	321,6	92,9	0,1
4	172	144	9,5	26,0	72,2	6285	336,3	626,3	275,1	0,1
5	402	48	32,7	159,9	99,4	11909	7118,2	3701,8	2331,9	22,1
6	382	71	55,6	162,0	99,9	12490	8776,6	2868,8	837,1	8,8
7	201	40	22,4	29,4	88,1	5554	314,3	206,2	123,7	0,1
8	293	67	7,3	21,1	59,9	5373	676,9	951,7	298,2	--
9	139	130	18,3	85,4	90,1	10683	3125,3	2090,6	609,9	2,5
10	392	33	18,2	43,7	70,4	6916	885,8	757,0	183,3	--
11	705	124	10,4	30,3	73,0	8673	577,9	1985,2	879,0	--
12	105	325	11,0	21,8	114,2	6394	189,0	99,4	521,1	0,1
13	228	21	22,2	98,9	112,4	8131	3004,6	685,6	284,2	1,6
14	483	45	25,5	139,0	74,3	66578	804,8	1118,8	509,1	0,9
15	139	143	10,2	34,7	106,5	7801	1059,7	458,9	99,8	0,5
16	663	14	21,8	125,3	94,7	8619	766,4	1955,3	703,8	39,9
17	224	105	13,6	63,3	56,4	11574	1874,7	634,3	310,2	--
18	234	44	11,1	44,9	76,8	6269	291,4	459,3	109,4	0,1
19	143	69	5,5	60,2	55,1	6497	513,7	277,4	157,2	2,9
20	204	35	9,3	54,8	67,6	4603	81,6	118,4	45,0	0,1
21	422	55	29,0	258,5	84,7	9025	888,6	1936,4	1015,4	655
22	162	74	13,5	31,5	156,4	5713	245,6	151,4	108,3	--
23	265	45	10,6	41,9	68,0	5764	221,1	287,8	105,7	0,2
24	178	53	11,3	46,8	69,7	6681	482,7	394,5	119,3	--
25	226	58	12,7	26,9	56,0	4654	112,1	171,4	36,8	1,9
26	125	83	11,0	29,6	80,9	6474	313,1	257,4	81,6	0,1
27	1301	--	43,5	566,6	52,7	28780	4426,8	17628,5	5538,2	53,1
28	91	2	2,9	16,8	65,7	7452	101,5	55,2	125,6221,5	18,9

Основу нинішнього економічного потенціалу більшості областей, на території яких розташовані великі міста, складає потенціал самих міст. Проте зростає роль аграрного сектора економіки. Технологічний рівень можна охарактеризувати науковістю функцій та якістю основних фондів. Для проаналізованих областей він є низьким.

На сьогодні існує певна кількість густонаселених територій з вичерпаними природними ресурсами, ліквідованими великими промисловими та іншими функціональними об'єктами. Такі адміністративно-територіальні одиниці є і в східних (Донецька, Луганська), і в західних (Львівська, Волинська) областях України. Окрім того, існують території з порівняно невеликою щільністю населення, але значним потенціалом, що використовується недостатньо. Низьким є рівень використання рекреаційного потенціалу Карпатського району і зони Полісся, узбережжя Чорного і Азовського морів. Недопустимо низьким є рівень використання аграрного потенціалу в галузях рослинництва, тваринництва та біоенергетики.

3. Роль великих міст у потенціалі розвитку України та оцінка їх впливу на ефективність його використання. Дослідження впливу великих міст на ефективність використання просторового потенціалу відбувається шляхом багатовимірного порівняльного аналізу просторових властивостей великих міст з характеристиками областей, на території яких вони розміщені, відповідно до обґрунтованої моделі багатовимірного простору. Демографічна ситуація, що склалася протягом останніх 13-15 років, демонструє, що в територіальних громадах до 1000 осіб приріст населення зменшився на 9%, а частка пенсіонерів зросла на 28%. У громадах понад 5 тис. осіб приріст населення знизився на 0,8%. Тобто динаміка демографічного занепаду зменшується в міру збільшення територіальної громади [11, с. 132]. У великих та найбільших містах також спостерігається тенденція до посилення демографічного занепаду. Отже, існує певна закономірність розвитку (занепаду) території, пов'язана з рівнем та характером її урбанізації.

Виділимо сильні та слабкі сторони великих міст у нових умовах. *Сильні сторони великих міст:* вищі можливості для реалізації людини, у т. ч. і праці; концентрація інтелектуальних ресурсів для розвитку наукоємких висотехнологічних виробництв і міжнародного співробітництва в галузі інновації та входження в національні структури; а також переваги масштабу, вищий рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури. *Слабкі сторони* проявляються в тому, що: великі міста є дорожчими для проживання (додаткові витрати на транспорт, певні види послуг); гостріші проблеми транспорту, ускладнені комунікаційні та постачальницькі функції; складність вирішення екологічних питань.

Сили, що гальмують ефективне використання потенціалу та взаємодії великих міст у регіональному масштабі:

- на загальнодержавному рівні це дуалізм української політики, труднощі в національно-державному регулюванні та міжсистемний розрив і неефективність зв'язків “центральної влада – органи місцевого самоврядування”;

- всеохоплюючий характер трансформації суспільно-економічних відносин, для якого характерний вихід за межі стабільного функціонування та перехід у стан нерівноваги, кризовість, конфліктогенність, протистояння старих і нових форм економічної діяльності;

- організаційна та управлінська складові гальмування виявляються в неефективності діяльності або відсутності громадських і наддержавних організацій, які мають здійснювати регулюючий вплив на координацію і впорядкування взаємодії елементів системи.

Засоби підвищення ефективності взаємодій великих міст та регіонів можна класифікувати як економічні – пов'язані з заходами, спрямованими на ефективне використання потенціалу через функціональну сферу; соціальні – через ефективне використання людського потенціалу; політичні – зводяться до трансформації політичних орієнтирів держави; інформаційні – покращення інформаційного забезпечення тощо. За ступенем впливу на ефективність використання потенціалу просторові засоби є домінуючими. Великі міста для ефективного функціонування вимагають вищого рівня просторової організації – структурного та часового узгодження елементів і зв'язків простору, що забезпечує ефективний розвиток систем (підвищення рівня використання ресурсів, отримання корисних ефектів, посилення сильних сторін та зниження негативних наслідків їх функціонування).

Концентрація промисловості й творення великих промислових центрів надавало очевидні переваги, однак при цьому проявляються негативні явища. Складність сьогоденної соціально-економічної та екологічної ситуації в Україні певною мірою обумовлена надмірною концентрацією виробництва, що для умов держави з відносно рівномірною та давно освоєною територією і природно-ландшафтними умовами не було необхідним. Взаємозв'язки та взаємовпливи на лінії “велике місто – регіон” спостерігаються в усіх вимірах простору. Стосовно виміру “людина” та соціальних процесів, вони проявляються у формуванні вимог та цінностей, наприклад, фізична та психологічна комфортність середовища; справедливість суспільних процесів, що виражається показниками рівня життя; престижність місцепроживання, можливість самоствердження, ідентифікації особи з суспільством; естетичні якості середовища.

Функціональний вимір пов'язується з економічними характеристиками функціонування великих міст та регіону. Взаємодії проявляються в доходах від діяльності та прибутків від користування землею, вони можуть виражатися ретною складовою як здатністю територій приносити додатковий прибуток, який виникає завдяки розміщенню на території регіону великих міст.

Геометричний вимір взаємодій “велике місто – регіон” традиційно характеризується за ознаками форми, пропорцій, розчленованості та розвинутості комунікаційних пов’язань. Сукупність умов, у т. ч. і місцезорозташування, визначає наповнення середовища відповідними функціями і є головною складовою потенціалу розвитку.

Виділені та проаналізовані виміри простору активно взаємодіють між собою, мають різну міру керованості – керівний чи підпорядкований характер. Найсуттєвішими є виміри людина, функція та умови. Зокрема природні умови мають значні впливи та зв’язки на інші виміри, але вони проявляють обмежувальний характер. Функціональний вимір виявляє як позитивний, так і негативний вплив і для міського середовища, і регіону загалом. Виокремлюються залежності взаємодій, що мають обмежувальний характер, тобто створюють певні імперативи для розвитку. Інший тип залежності створює певне “силове поле” для розвитку великих міст і регіонів.

У результаті проведеного аналізу виявлено виміри простору з різною кількістю зв’язків, які поділяються на керувальні та керовані. Ефективна взаємодія великих міст та територій формує рентну цінність територій та впливає на інвестиційну привабливість регіонів. Ці вимоги мають враховуватися при розробці прогнозних рішень просторової організації міст та регіонів, при обґрунтуванні адміністративно-територіальної реформи в Україні та формуванні урбаністичної політики держави.

4. Пропозиції до адміністративно-територіальної реформи та містобудівної політики в державі. Здійснюючи територіальний поділ, важливо врахувати не лише існуючий стан території, а й можливості їх розвитку за сукупністю характеристик векторів простору. В умовах реструктуризації економіки, децентралізації державного управління і розвитку місцевого самоврядування для забезпечення екологічно безпечного соціально-економічного розвитку важливо, щоб адміністративно-територіальні одиниці володіли необхідним потенціалом. Тобто в основу територіального поділу країни потрібно покласти потенціал розвитку територій.

Приблизна рівність потенціалів адміністративно-територіальних одиниць певного рівня вирівнює можливості щодо сталого їх розвитку, а також складність завдань місцевого самоврядування. Цілком зрозуміло, що значення кожної окремо взятої характеристики векторного простору адміністративно-територіальних одиниць можуть суттєво різнитися між собою. В одній може переважати трудовий потенціал, в іншій – природний, ще в іншій – земельний. Така різноманітність зумовлює відмінність напрямів їх функціонування та важливість гармонійного розвитку держави загалом.

Певні труднощі пов’язані з методикою оцінки потенціалу, адже характеристики векторів простору мають різний фізичний зміст. Зведення їх до одного

інтегрального показника може здійснюватися з використанням грошових чи енергетичних еквівалентів або безрозмірних характеристик часткових потенціалів. Саме на такій методологічній основі можлива реалізація принципів територіального поділу, а саме: оптимального розмежування територій, пропорційності просторових характеристик, наявності критичної маси потенціалу розвитку, взаємодоповнення потенціалів міст та адміністративно-територіальних одиниць, спадкоємності тощо.

Природа виснажується і відповідає екологічними катастрофами. Ті форми розселення (у т. ч. урбанізованого), які забезпечуватимуть ефективніше з соціальної, екологічної та економічної сторони використання, матимуть більшу перспективу. Просторовий потенціал держави доволі рівномірно розподілений її територією. З аналізу випливає, що найвищу ефективність його використання забезпечують адміністративно-територіальні утворення з системою міського розселення без надвеликих міст. Якщо виходити з фактора природних умов, зокрема наявності лісових масивів, то найбільш перспективними для розвитку міст є території лісостепу. У центрі держави знаходяться найцінніші сільськогосподарські території, тож постає завдання зберегти їх аграрний характер. Активізація робіт з поліпшення екологічного стану в містах, наявність обмежень та вищої вартості землі, розукрупнення промисловості та інші явища прискорюють процес деконцентрації виробництва, а відповідно – зменшення ролі великих міст у державі.

У постіндустріальному суспільстві опрацювання (переробка) інформації відіграє важливішу роль, ніж переробка речовини та енергії. Поряд з позитивами для суспільства та перспективами для великих міст з'являються нові можливості для динамічного розвитку малих міст. Посилення нерівності людей як у державі, так і за регіонами теж впливає на урбаністичну політику. Стирання нерівностей забезпечується краще у невеликих містах. Великі системи мають переваги – ефект масштабу, зокрема в кооперуванні виробництв, великих ринків збуту пропозиції тощо. В сьогоденних умовах цей ефект втрачається. Економічні реформи, орієнтація на підтримку та розвиток малого бізнесу. Таким чином, більші перспективи в державі мають системи, що забезпечують вищі показники ефективності стосовно екологічності, комфорту, економічності, безпечності людини та природного середовища. В Україні ситуація складається не на користь великих міст.

Використана література

1. Безсмертний Р. Основні засади адміністративно-територіальної реформи в Україні / Р. Безсмертний // Реформа для людини : зб. матеріалів про шляхи реформи в Україні. – К.: Секретаріат КМ України, 2005. – С. 76-130.

2. Білоконь Ю.М. Проблеми містобудівного розвитку територій / Ю. М. Білоконь ; за ред. І. О. Фоміна. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – 79 с.
3. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем : моногр. / М. М. Габрель [Ін-т регіональних досліджень НАН України]. – К.: Видавничий дім А.С.С, 2004. – 400 с.; іл.
4. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем / Н. М. Демин. – К.: Будівельник, 1991. – 185 с.
5. Ібатулін Ш.І. Капіталізація земель приміських зон великих міст: теорія, методологія, практика / Ш.І. Ібатулін. – К.: НАУ, 2007. – 260 с.
6. Карпінський Ю. Аналіз проблем сучасного стану адміністративно-територіального устрою України / Ю. Карпінський // Реформа для людини : зб. матеріалів про шляхи реформи в Україні. – К.: Секретаріат КМ України, 2005. – С. 57-75.
7. Ключніченко Є.Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст / Є.Є. Ключніченко. – К.: УАА, НДПІ містобудування, 1999. – 348 с.
8. Осітнянко А.П. Планування розвитку міст : моногр. / А.П. Осітнянко. – К.: КНУБА, 2001. – 460 с.
9. Плешкановська А.М. Функціонально-планувальна оптимізація використання міських територій / А.М. Плешкановська. – К.: Ін-т урбаністики, 2005, - 190 с.
10. Проект Закону України „Про територіальний устрій України”.
11. Романюк С. Прогноз соціально-економічних наслідків проведення реформи адміністративно-територіального устрою / С. Романюк // Реформа для людини : зб. мат. про шляхи реформи в Україні. – К.: Секретаріат КМ України, 2005. – С. 131-136.
12. Фильваров Г. И. Экономия энергоресурсов в градостроительстве / Г.И. Фильваров, В.Л. Крыжановский, И.К. Быстряков. – К.: Будівельник, 1985. – 104 с.

Анотація

В статті досліджується роль великих міст в адміністративно-територіальній структурі регіонів України, визначено їх вплив на ефективність використання просторового потенціалу територій та обґрунтовано шляхи гармонізації цих відносин.

Аннотация

В статье исследовано роль больших городов в административно-территориальной структуре регионов Украины, определено их влияние на эффективность использования пространственного потенциала территорий и обосновано пути гармонизации этих отношений.